

Academia Română
Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”

Societatea Germano-Română de Filosofie

KARLSRUHE – MÜNSTER – BUCUREȘTI – BRAȘOV – IAȘI

CERCETĂRI FILOSOFICO-PSIHOLOGICE

PHILOSOPHISCH-PSYCHOLOGISCHE UNTERSUCHUNGEN

Anul III

Nr. 1

ianuarie–iunie 2011

EXTRAS / AUSZUG

ETIMOLOGIA CUVINTELOR ȚIGAN ȘI (R)ROM

LUCIAN CHERATA

The etymology of the words „țigan” and „(r)rom”. The study extensively presents the etymology of the words „țigan” and „(r)rom”, reviewing the various hypotheses issued over the years and calls for the use of the term „țigan” restoring its proper meaning, and restricting the use of the term „(r)rom” to the smaller sphere of the family, to which it belongs.

Key words: gypsies, (r)rom, athinganos, tsiganos, etymology

Astăzi este deja un loc comun în literatura de specialitate opinia, exprimată aproape unanim de către cercetători, privind prima posibilă menționare documentară a țiganilor, sub denumirea de *atsincani*, varianta georgiană a formei grecești *athinganoi*, termen folosit pentru desemnarea acestora de către bizantini¹. Această mențiune a apărut într-un manuscris hagiografic în limba gruzină, datat 1068 d. H., scris de un călugăr georgian la mănăstirea Iviron de la Muntele Athos. În manuscris se menționa că în anul 1054 d.H., în timpul domniei împăratului Constantin al IX-lea Monomahul, au sosit la Constantinopol, din Asia Mică, mulți *athinganoi* ce făceau parte dintr-o “sectă eretică” și erau renumiți prin priceperile lor de ghicitori și vrăjitori². Se pare că împăratul le-a cerut *athinganoi*-lor să-l scape de fiarele sălbatice care devorau celelalte animale din parcul palatului³, lucru pe care, se pare că, aceștia l-au făcut, dându-le fiarelor carne descântată. În acest context istoric, chiar dacă nu știm cu claritate cine erau *athinganoi*-i, nu trebuie să uităm că apariția lor în Europa corespunde cu o perioadă de maximă manifestare a religiei creștine „când totul era cercetat și explicat în conformitate cu dogmele Bisericii, ea fiind prima și ultima instanță”⁴.

¹ Angus Fraser, *Țigani*, Edit. Humanitas, București, 1998, p. 52.

² Jean-Pierre Liegeois, *Tsiganes et Voyageurs. Données socio-culturelles. Données socio-politiques*, Strasbourg: Conseil de l'Europe, 1985, p. 13-14.

³ Franz Miklosich, *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's*, Wien, in *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 1872 - 1880, VI, p. 60.

⁴ George Potra, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, Edit. Mihai Dascălu, București, 2002, p. 5.

Unii cercetători sunt de părere că termenul *atsiganos* este o formă greșită a numelui sectei eretice *athinganoi*, folosit în cazul țiganilor pentru că ambele grupuri s-au bucurat de reputația de a prezice viitorul și de a face farmece⁵.

Chiar dacă nu este încă lămurită, până în prezent, originea acestei secte și nu putem ști cu certitudine dacă această consemnare documentară se referea la strămoșii țiganilor, la altă populație sau era o denumire generică pentru populațiile necreștine cu care bizantinii veneau în contact, această situație nu afectează demersul nostru datorită unui raționament simplu: dacă *athinganoi*-i nu sunt strămoșii țiganilor, atunci semnificația atribuită acestui cuvânt are conotații în plan religios și atitudinal, fapt care ne obligă la căutarea altei etimologii pentru cuvântul *țigan*, pornind de la atestările istorice ulterioare, dar considerate certe; dacă populația consemnată în documentul georgian de la 1068 îi reprezintă istoric pe strămoșii țiganilor atunci demersul nostru este cu atât mai justificat. La fel, facem precizarea că, și într-un caz și în celălalt, procesul argumentativ pornește, în esență, de la date inițiale similare și are același obiectiv. Următoarea consemnare a *athinganoi*-lor, și de această dată fără referire certă la țigani, provine din veacul al XII-lea dintr-un comentariu al canonicului Teodor Balsamo, mort în anul 1204, unde se comentează condițiile canonului al LXI al Conciliului de la Trullo (692) privind interdicția oricărui credincios de a exploata publicul prin expunerea de urși sau șerpi, încercând, în același timp, să facă leacuri, descântece sau să prezică viitorul⁶. Printre cei menționați, de două ori, că se ocupau cu așa ceva sunt și *athinganoi*-i. În aceeași idee, istoricul A.F. Pott afirmă că țiganii existau în Imperiul Roman de Răsărit, începând cu secolul al XI-lea, când bizantinii au adus mai multe mii de robi din Siria⁷. Tot spre concluzii similare converge și părerea istoricului austriac I.H.Schwicker atunci când spune că limbajul țiganilor, în special gramatica, se aseamănă cu limbile actuale ariene ale Indiei (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – n.n.), limbi a căror structurare a fost definitivată în jurul anului 1000 d.H.⁸. Mihail Kogălniceanu consideră că prima consemnare certă privind existența țiganilor în Europa datează din anul 1260 și este legată de informațiile conținute în scrisoarea lui Ottocar II, regele Boemiei, către papa Alexandru IV, în care se arată că în armata lui Bela al IV-lea, regele Ungariei, existau și cete dintr-o populație numită „Cingari”⁹.

Ipoteza cu cea mai largă răspândire în secolele al XIX-lea și al XX-lea este cea a originii grecești a cuvintelor *athinganoi/thinganoi*, ca variante ale cuvintelor *atsiganos/tsiganos* care, la rândul lor, ar proveni din cuvântul *athingános* „de neatins, intangibil” (cf. prefixului privativ *a* + vb. *thinganō* „a atinge, a leza”). Astfel, cuvintele *athinganoi/thinganoi*, cu care era denumit acest grup de oameni, aveau ca posibile semnificații „de neatins, intangibil, păgân, impur” sau față de

⁵ Angus Fraser, *op. cit.*, p. 52.

⁶ *Ibidem*, p. 52-53.

⁷ *Apud* G. Potra, *op. cit.*, p. 17

⁸ I.H. Schwicker, *Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen*, Viena, 1883, p.18.

⁹ M. Kogălniceanu, *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains*, în *Idem*, *Opere*, vol. II, Edit. Academiei, București, 1976, p. 357.

care se recomandă precauție (*thingánō*¹⁰ „a atinge, a tulbura, a emoționa”). Conform ipotezelor, ulterior s-ar fi pierdut particula privativă *a* și *n*-ul velar și, astfel, s-a ajuns, în limba greacă, la un singur termen, acela de *tsiganos*; acest fapt este însă infirmat de prezența ambilor termeni, ca echivalenți în limba greacă, dar și în alte limbi, până în zilele noastre. La toate acestea s-ar adăuga, după unii cercetători, și observația că în limba țigănească n-ar exista cuvântul *țigan* sau vreo variantă a acestuia. Considerăm aceste ipoteze ca simplificatoare deoarece în ele se face abstracție atât de consemnările, după anul 1348, a ambilor termeni, de echivalența practică a acestora și, implicit, de utilizarea opțională a unuia dintre ei. La fel, facem observația că, în limba țigănească se folosește cuvântul *țigan* sub forma *o tsigano* “țiganul”, după cum se vede, foarte asemănătoare cu echivalentul în alte limbi și poate, și din acest motiv, s-a crezut că nu există acest cuvânt în limba țigănească. Este adevărat și faptul că, pentru identificare directă, este preferat cuvântul *o rrom* “țiganul” prin intermediul expresiei *san rrom* ? “ești țigan ?”, dar este și situația în care, pentru sublinierea apartenenței cuiva la etnie, se folosește expresia *san rrom tsiganiako* ? “ești țigan de țigănie ? (autentic! – n.n.)”. Faptul că nu se folosește niciodată altă expresie arată că cei doi termeni au fost folosiți în paralel în limba țigănească, dar cu semnificații precise: *rrom* pentru identificare în interiorul comunității și *țigan* pentru sublinierea gradului maxim de autenticitate al individului care se revendică a face parte din această etnie.

Pornim de la premisa că strămoșii țiganilor, chiar dacă în număr restrâns¹¹, erau prezenți în Bizanț în sec. XI-XII d.H, conform mențiunilor din manuscrisul de la Muntele Athos și consemnările ulterioare, sub numele de *athinganoi*, și că urmașii acestora sunt cei care apar în documentele din țările Europei Centrale și de Răsărit începând cu secolul al XIII-lea sub numele de *tsiganos-atsiganos*, *ciganinu-aciganinu*, *țigan-ațigan* etc. sau *cengari*, *secani*, *suyginer*.

Un prim element care ne-a atras atenția a fost faptul că, în limba greacă, preluându-se în parte spiritul consemnării inițiale din manuscrisul georgian, s-au păstrat până în zilele noastre atât termenul *atsiganos* cât și *tsiganos*, ca echivalente. După cum am văzut deja, *thingánō* înseamnă în greaca bizantină „a atinge, a tulbura, a emoționa”, iar *a-thingánō*, prin particula privativă *a*, înseamnă

¹⁰ Ch. Georgin, *Dictionnaire grec-français*, Librairie A. Hatier, Paris, 1932, p. 385.

¹¹ O lucrare de referință în istoriografia bizantină: Mihail Psellos, *Cronografia, Un veac de istorie bizantină (976-1077)*, Editura Polirom Iași, 1998, nu face nici o referință la prezența unei asemenea populații în Bizanțul acelor vremuri, fapt care semnifică o prezență redusă, accidentală a *athinganoilor* menționați de documentul hagiografic din anul 1068. Intoleranța creștină din acea perioadă de timp față de practicile de magie ar fi făcut ca numărul de consemnări ale *athinganoilor* să fie direct proporțional cu prezența lor. Susținem acest lucru raportându-ne la numărul mare de lucrări scrise imediat după anul 1000 împotriva magiei, practicilor demonice și ocultismului. A se vedea, în acest sens: *Timotheos sau despre demoni, Despre acțiunea demonilor, Actul de acuzare al prelatului Mihail Cerularios* (redactat în anul 1054 și prin care i se reproșează acestuia practica magiei) – *Apud* Mihail Psellos, *op. cit.*, p. 225.

„a nu atinge, a nu tulbura, a nu emoționa”. De aici, termenii *thingánōs*, și respectiv *a-thingánōs*. În acest moment, se nasc două întrebări: de ce în toate manuscrisele acelor vremuri nu apar aceste denumiri ci doar aceea de *athinganoi*? și de ce ulterior, abia începând cu anul 1348, printr-un document al țarului Dușan al Serbiei, apar ca echivalente două denumiri (*ciganinū/aciganinū*) deși una o neagă pe cealaltă, dacă admitem etimologia lor grecească? Credem că un prim reper pentru elucidarea acestei situații îl aflăm în *Dicționarul etimologic al limbii române* al lui Alexandru Ciorănescu, unde termenul *țigan*¹² prezintă și varianta *ațigan*, provenit din grecescul (*a*)*tsiganos*, prin intermediul slavului (*a*)*ciganinū*. Este de remarcat existența permanentă a celor doi termeni, cu echivalență semantică, atât în limba greacă, în limbile slave cât și în limba română. În această logică, țiganul ar fi fost perceput, în paralel: „de atins, tangibil, nepăgân, pur” și „de neatins, intangibil, păgân, impur”! Aceste seturi de sensuri, pentru aceeași realitate, sunt contradictorii dacă luăm în considerație atestarea simultană a existenței lor, fapt care ne îndreptățește să căutăm o altă semnificație care să corespundă acestei situații.

Căutând în dicționarele de limbă greacă veche¹³, găsim termeni asemănători celor puși în discuție¹⁴. Încercând să descifrăm cât mai mult despre familia de cuvinte aferente, aflăm lucruri convergente demersului nostru¹⁵. În dicționarele de neogreacă aflăm termenii echivalenți *tsiganos*¹⁶ și *atsiganos*¹⁷ cu semnificația de „țigan” și, respectiv, „ațigan”, fără nici o trimitere la sensurile peiorative „de neatins, intangibil, păgân, impur” sau alte sensuri. Acest fapt ne conduce la presupunerea că, inițial, fiecare dintre cei doi termeni aveau o semnificație anume, diferită, dar convergentă și că etimologia acestor cuvinte trebuie să fie căutată în altă parte decât în limba greacă. La aceasta adăugăm observația că orice populație care apare într-un loc anume are deja conștiința unei identități pe care trebuie să o declare celor cu care vine în contact. În același timp, trebuie ținut cont și de percepția pe care cei din jur o au privind existența acestei populații. Din aceste motive, considerăm că țiganii au purtat cu ei atât cele două apelative de identificare date de cei din afara comunităților, dar și de cei din interior, cât și un apelativ de

¹² Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Edit. Saeculum I.O., București, 2002, p. 785.

¹³ M. A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, Ediția 11, Edit. Librairie Hachette, Paris, 1928.

¹⁴ M. A. Bailly, *Op. cit.*, *θηγγαννο* (*thinganō*), provine de la rădăcina *θηγ* „a atinge”, provenită de la dorianul *θηγō* „a atinge”; *θηγ* are ca derivate atât *θηγγαννο* (*thinganō*), cât și *θιζις* (*tixis*) “(acțiunea) a atinge”; Pierre Chantraine, *Dictionnaire étimologique de la langue grecque*, Tome 2, Éditions Klincksieck, Paris, 1970, p. 437 (etimologia cuvântului *θηγγαννο* (*thinganō*)).

¹⁵ *Ibidem*, p. 35 (*α-θηγγις*, *ηγς*, *εγς* (*a-thigēs*, *ēs*, *es*); (*θηγγαννο* (*thinganō*), p. 937 cu presupusă apropiere de rădăcina sanscrită *dehmi* (?), ediția 2000); la fel, în : Roberti, *Dictionnaire de la langue grecque*, *θηγειν* (*thigein*), infinitivul, aorist 2, dialectul attic, de la *θηγγαννο* (*thinganō*)).

¹⁶ Lambros Peținis, *Dicționar grec-român*, Edit. Vox, București, 1995, p. 402a.

¹⁷ *Ibidem*, p. 117a.

identificare dat numai din interiorul acestora (*r(r)om, dom* sau *lom*¹⁸). Dacă, la cele spuse deja, adăugăm faptul că ipotezele referitoare la migrarea țiganilor impun ideea că aceștia au plecat din India de Nord și/sau din ținuturile adiacente acestei zone și au parcurs, în prima parte a itinerariului, teritorii locuite de populații care vorbeau limbi înrudite cu limba lor, este de presupus faptul că țiganii au plecat și au trecut prin lume cu apelative asemănătoare celui de *athinganoi* semnalat de documentele grecești din secolele XI-XII.

În acest moment al cercetării, se evidențiază nevoia lămuririi semnificației termenilor: *athinganos, tsiganos* și *atsiganos*¹⁹, *cengar, (r)rom, dom* și *lom*. O cercetare aparte credem că merită și apelativele *secan* și *suyginer*²⁰. Pornim de la premiza că fiecare dintre aceste cuvinte au în spatele lor câte o realitate nu suficient cercetată, iar confuziile create în timp necesită decriptări menite să restabilească adevărul, chiar dacă acesta are nevoie de justificări speciale.

Athinganos, apelativ întâlnit în secolele XI-XII, nu este o eroare istorică, acest cuvânt exprimând în mod cert o coordonată a mentalului grecilor bizantini și/sau o coordonată a mentalului acestor presupuși strămoși ai țiganilor, apăruiți în Bizanț în acea vreme. De ce oare grecul bizantin percepea cete necunoscute de oameni din afara imperiului drept „intangibili, de neatins” (*athinganoi*) și nu îi numea, pur și simplu, păgâni, vrăjitori, magicieni etc. ? Poate fi, la un prim reflex, reacția unei lumi creștine, radicale, în fața unor grupări de oameni necunoscuți și necreștini. Nimic însă nu ne oferă această certitudine și, din acest motiv, suntem nevoiți să căutăm și alte informații care ar putea explica apelativul *athinganoi*. Dar, ce ne amintește cuvântul „intangibil, de neatins”, într-un asemenea context ? Oare cine erau „intangibili”²¹ Indiei ? Erau și sunt și astăzi, toți indivizii aflați în afara castelor și o parte dintre cei din casta inferioară *shudra* pentru că aceștia erau „impuri” prin meseriile practicate (ciocli, tăbăcari, măturători, vânători, pescari, călăi și, în general, grupurile vagabonde care practicau astfel de meserii etc.)²². Să fie vorba de o simplă coincidență sau cuvântul *athinganoi* avea, în greaca medievală, o conotație ce trimitea la ideea de „intangibil” în sensul indian ? Cum este posibil acest lucru ? Să ne amintim faptul că între cultura greacă și indiană erau create puternice punți de legătură încă din perioada regilor *seleucizi*²³ care au

¹⁸ Angus Fraser, *Țigani*, Edit. Humanitas, București, 1998, p. 33.

¹⁹ În limba greacă, atunci când se întâlnește structura *gg*, citirea acesteia și transliterarea se face în variantă velară: *ng*, (n.a.)

²⁰ J.G. Eccard, *Corpus historicam medii aevi*, Leipzig, vol. 2, col. 1225, traducere din latină după Hermann Cornerus, *Chronica novella usque ad annum 1435*, despre trecerea țiganilor prin nordul Germaniei: „își spuneau *secani*”; Pelerinul Arnold von Harf din Colonia, 1497, despre țiganii din orașul Modon: „...Se numesc *țigani* (*zigeuner* în germană) (*suyginer*); noi îi numim păgâni din Egipt când ajung pe aceste meleaguri...”.

²¹ Vahé Zartarian, *Marile civilizații*, Edit. Lider, București, 2004, p. 265.

²² *Ibidem*, p. 263.

²³ După moartea lui Alexandru Macedon (326 î.H.) generalul Seleucos a întemeiat dinastia seleucizilor care a condus cu intermitențe nordul Indiei până în secolul II î. H. În secolele II

condus împărăția *greco-bactriană* din nordul Indiei timp de mai multe sute de ani (este vorba de urmașii *diadohi* ai lui Alexandru cel Mare, cuceritorul văii Indusului între 328-326 a. H.), perioadă în care, alături de o variantă a limbii sanskrite, limba oficială a acestui spațiu era greaca comună (*koine*)²⁴. Legăturile comerciale și culturale dintre India și Grecia au continuat și după destrămarea acestei împărății prin celebrul „drum al mătăsii”. Astfel, aflăm că în perioada dinastiei Antoninilor (sec. I-II d. H.), unele dintre cele mai importante căi comerciale ale Imperiului Roman erau „drumurile de caravane pornind din vechile porturi seleucide ale Levantului spre Extremul Orient, drumul maritim al Mării Roșii spre India...[...]...Comerțul depărtărilor permite cel puțin contactul cu alte civilizații; datorită comodităților musonului, India este regulat vizitată și destul de bine cunoscută de negustorii greci; ...[...]²⁵. Există dovezi ale perpetuării acestor relații comerciale și de către grecii bizantini în special după înfrângerea paștilor de către generalul Belizarie în timpul împăratului Iustinian (527-565 d. H.). În aceste condiții, este de presupus faptul că grecii medievali cunoșteau exact semnificația cuvântului *athinganoi* pe care îl foloseau cu un înțeles identic celui din India²⁶ pentru toate grupurile vagabonde sau de origine presupus inferioară cu care veneau în contact, încă din perioada stăpânirii lor asupra acestui spațiu. Sensul peiorativ, moștenit din mentalitatea indiană, este subliniat și de atitudinea specială în plan religios, mai precis reținerea creștinilor bizantini în contactul cu grupuri de necreștini care practicau vrăjitoria și dresura animalelor sălbatice.

Privitor la termenii *tsiganos* și *atsiganos*, ne începem cercetarea de la ideile istoricului George Potra care menționează și părerea altor savanți în ceea ce privește originea apelativului *țigan*, ca denumire cu care această populație a venit în Europa denumire care ar proveni de la un așa numit trib *cingar* din care aceștia își au originea: „După alți învățați, numirea de țigan este o numire a lor proprie, pe care au adus-o de unde au venit, și derivă, după cum am spus mai sus, de la *cingari*, numele unui popor inferior care trăiește și astăzi în India.”²⁷ Suntem de acord întrutotul cu prima parte a acestei afirmații și primim cu rezervă cea de-a doua parte, în ideea că exodul țiganilor din India s-a dovedit a fi un proces derulat în mai multe etape, cu plecare din zone diferite ale acestei părți de lume sau adiacente acestei zone. Ținând cont de considerațiile anterioare, ni se pare firesc să

și I se întemeiază împărăția greco-bactriană condusă timp de peste 200 de ani fără întrerupere de către regii seleucizi (n.a.).

²⁴ Jean-Paul Roux, *Asia Centrală, Istorie și civilizație*, Edit. Artemis, București, 2007, p. 73.

²⁵ Marcel Bordet, *Istoria Romei Antice*, Edit. Lider, București, 1998, p. 289-290.

²⁶ *Athinganoi*, -s este traducerea termenului sanskrit *aghā-* “impur, spurcat, intangibil”. Împărțirea populației indiene în clase/ caste este mult anterioară legilor lui Manu; acest sistem de organizare a fost impus de către invadatorii arieni odată cu venirea în nordul Indiei. Această realitate este susținută de persanul Firdousi în celebra cronică a regilor, *Șah-Name*. (Vezi Firdousi, *Șah-Name*, Edit. pentru Literatură Universală, București, 1969, p. 26.)

²⁷ George Potra, *Op. cit.*, p. 11.

căutăm în limba sanskrită²⁸, limba mamă a tuturor dialectelor neoindiene (printre care și limba țigănească), originea acestor termeni. Astfel, un punct de plecare²⁹ ne oferă structura *ati-ga-n(in)* cu sensul „(cel) care trece, depășește” formată din particula *ati*³⁰ întâlnită în unele forme de ablativ, ca prepoziție, cu sensul „dincolo de”, dar și ca verb cu sensurile „a trece, a trece de, a depăși (limite, granițe)”, „a păși, a călca peste un loc care nu-ți aparține, interzis” sau „a depăși, a se separa de” și particula *ga*³¹ „care merge, care se mută”. În mod similar poate fi adusă în discuție rădăcina *tyaj-ga*³² care, prin contragere, dă forma *tyāga-* cu sensurile „abandon, părăsire, plecare, despărțire” și, de aici, cuvântul compus *tyāga-n(in)*, *tyāgin-* „(cel) care abandonează, părăsește, pleacă”. În ceea ce privește sufixul desinențial generic *-in*, cu formele sale *-n(in)* și *-m(in)*, în limba sanskrită are un sens posesiv³³, el fiind utilizat pentru adjective și nume de agent (inițiatorul unei acțiuni) ca în exemplele de mai sus. În aceeași idee, pot fi puse în discuție și structurile sanskrite *adhi-GAM* „a veni spre, a se apropia”³⁴ și *adhy-ā-GAM* „a cădea peste, a întâlni”³⁵ etc.

Reluând cuplul de cuvinte *atigan(in)* „(cel) care trece, depășește” și *tyāgan(in)* „(cel) care abandonează, părăsește, pleacă”, se poate observa că sensurile menționate de dicționar sunt complementare în a defini imaginea unui individ călător, nomad; acesta fiind „(cel) care trece, depășește, abandonează, părăsește, pleacă”. Și tot aici trebuie să căutăm originea și semnificația apelativelor *cingar/cengar* considerate de unii cercetători a-i fi însoțit dintotdeauna pe țigani. Analizând acești ultimi doi termeni, observăm că, într-o posibilă etimologie sanskrită, *cingar*, ca variantă velară, poate proveni de la *ci-ga-ar*, *cigār*, *ci(n)gār* unde *ci-* înseamnă „a căuta, a cerceta”³⁶, *-ga-* „care merge, care se mută”, iar *ar(ur)* este o terminație specifică a cazului ablativ pentru substantive animate³⁷. Această terminație se regăsește și în limbile neoindiene țigănească, hindi și bengali (*manushestar* „de la om”, *rromestar* „de la țigan”, *phuveatar* „din pământ” etc. – n.n). Continuând raționamentul, *ci(n)gar*, și ca variantă posibil velară, este „(cel) care caută, merge (de la), se mută”.

În această accepție, considerăm că cele două cuvinte: *atigan(in)* și *tyāgan(in)* sau termenii *ci(n)gar/ce(n)gar* i-au însoțit în mod firesc pe țigani, dar după secolul

²⁸ N. Stchoupak, L. Nitti et L. Renou, *Dictionnaire sanskrit-français*, Librairie d'Amérique et d'Orient, Paris, 1986.

²⁹ N. Stchoupak, L. Nitti et L. Renou, *op. cit.*, p. 11.

³⁰ *Ibidem*, p. 10, 17.

³¹ *Ibidem*, p. 222.

³² *Ibidem*, p. 290.

³³ Enric Becescu, *Gramatica practică a limbii sanskrite*, vol. I, Editura ψ, București, 2003, p. 176.

³⁴ N. Stchoupak, L. Nitti et L. Renou, *op. cit.*, p. 22.

³⁵ *Ibidem*, p. 25.

³⁶ *Ibidem*, p. 249.

³⁷ Louis Renou, *Grammaire sanskrite*, Librairie d'Amérique et d'Orient, Paris, 1984, p. 363.

al XII-lea, în decursul existenței lor nomade. Înregistrările anterioare, în documentele de limbă gruzină sub denumirile *atsincani*, iar în cele de limbă greacă sub denumirile *athinganoi*, “de neatins, de netulburat, de neemoționat”, credem că fac referire la o altă realitate, anume aceea a grupurilor vagabonde, despre care nu avem certitudinea că au fost sau nu țigani ci doar “de neatins” datorită mentalității religioase din acele vremuri. Credem că acesta este șirul de confuzii care stau în spatele cuvântului *țigan* și considerăm firesc să întâlnim această distorsionare de sens la granița a două lumi diferite cultural și cu atitudini intransigente în plan religios. Sensurile vehiculate în teoriile despre originea cuvântului *ațigan* „de neatins, intangibil, păgân, impur” converg astfel în conținut spre percepția pe care o aveau populațiile creștine medievale despre necreștinii cu care veneau în contact: „păgân”, „spurcat” și, de aceea, „impur”, „de neatins” etc. La fel, trebuie reținut faptul că denumirea de *atinganoi* cu care sunt menționați țiganii/presupușii țigani înainte de secolul al XII-lea se referea, în mentalul grecilor, în sens indian, în primul rând, la oamenii din afara rânduieilor normale din organizarea unei societăți și, în al doilea rând, la o parte dintre membrii castei inferioare *shudra*. Din aceste motive, este firesc să nu ne mai întrebăm de ce nu au fost luate în considerare sensurile complementare, anume acelea date de cuvântul *tinganos*: „nepăgân”, „nespurcat”, „pur”, „de atins” etc. Asemenea analize ne conduc la ideea că sensul grecesc al cuvântului *atinganoi*, nu are nici o legătură cu sensul cuvintelor sanskrite *atigan(in)* și *tyāgan(in)*, confuzia fiind mai degrabă rodul unei asemănări la nivelul sonorității cuvintelor³⁸. Aici s-au întâlnit, pe de-o parte, cuvântul grecesc *atinganoi* (cu sensul de “impur, spurcat, de neatins” dat de mentalitatea atitudinală specifică bizantinilor, de respingere în plan religios a populațiilor necunoscute, dar și cu trimitere la “intangibili” Indiei binecunoscutei grecilor după cuceririle lui Alexandru Macedon), iar, pe de altă parte, cuvintele sanskrite *atigan(in)/ tyāgan(in)* cu sensul de “nomad, migrator, căutător, călător”. Asemănarea fonetică, insuficiența informațiilor, dar și hazardul istoric au favorizat această confuzie regretabilă.

În urma acestor observații, credem că putem să propunem cu îndreptățire ipoteza originii sanskrite a cuvintelor *ațigan* și *țigan*, cu semnificațiile „nomad, migrator, călător, căutător”, acestea fiind mult mai legate de istoria acestei etnii și susținute de o logică suficient de coerentă a datelor cunoscute până în prezent în domeniu.

Denumirile derivate din termenii grecești *atsiganos*, *tsiganos*, în majoritatea țărilor europene, sunt considerate astăzi aproape în unanimitate drept peiorative de către comunitățile de țigani și cercetători, cu trimitere eronată la semnificația legată de consemnarea din manuscrisul georgian de la 1068, cu conotațiile negative analizate mai sus.

Dincolo de suportul științific avansat în argumentație, semnificația propusă pentru termenul *țigan*, aceea de „nomad, migrator, călător, căutător”, nu are nici un

³⁸ *** Un exemplu similar cu acesta este cel creat de confuzia care a luat naștere la introducerea în circuitul european a cuvântului *r(r)om*, cu aceeași rădăcină cu a termenului *român*, dar fără nici o legătură în ceea ce privește semnificația lor.

sens peiorativ, ci, dimpotrivă, vine să restituie demnitatea unui cuvânt, dar și a etniei pe care acesta o desemnează. Considerăm că cele spuse constituie, în egală măsură, un demers științific, dar și o reparație istorico-morală pentru țigani, care, timp de aproape o mie de ani, au purtat un nume marcat, în mod eronat, de o semnificație nefastă. În ceea ce privește cuvintele *r(r)om*³⁹, *dom* și *lom*⁴⁰ care semnifică cele trei ramuri principale ale migrației țiganilor din India de Nord spre Europa (ramura „de vest”, „de sud-vest” și respectiv „de nord”) preluăm observația lingvistului american Ian F. Hancock, cum că aceste grupuri „s-au separat înainte de a fi pătruns pe teritoriile iranofone”⁴¹ și că toate cele trei grupuri prezintă împrumuturi iraniene, dar care „aproape în totalitate, nu corespund între ele”⁴². Contrar presupunerii acestui cercetător, cum că ramurile de migratori țigani ar fi împrumutat cuvinte iraniene, propunem ipoteza conform căreia spațiul iranofon, fiind adiacent Indiei de Nord, era, cu mult timp înainte de apariția celor trei valuri de migratori țigani, puternic influențat lingvistic de lexicul de sorginte sanscrită specific zonei. În această idee, prezența unor „împrumuturi” iraniene în limbile celor trei ramuri de țigani migratori are altă semnificație decât cea presupusă de cercetător, anume că aceste cuvinte existau deja în aceste limbi înainte de apariția țiganilor în Iran. Nu este deloc neglijabil faptul că limba *Vedelor* originare este aproape identică cu limba textelor din *Avesta* iraniană. La aceasta adăugăm observația că împrumuturile lingvistice chiar dacă au fost, ele nu pot fi semnificative, țiganii fiind migratori prin aceste zone și organizați în comunități închise, deci având un schimb informațional limitat cu populațiile cu care veneau în contact.

Aceste observații ne îndreptățesc să căutăm semnificațiile cuvintelor *rom*, *dom* și *lom* în limba sanscrită sau în limbile ariene desprinse din aceasta, vorbite în acea perioadă în zonele de origine ale țiganilor, în ideea că ele ne pot conduce la elemente semnificative legate de specificul și istoria acestor populații.

Vom porni cercetarea noastră de la câteva elemente deja cunoscute și consemnate de diverși cercetători ca sigure. Astfel, Angus Fraser precizează că apelativul *rom* din limba țigănească se regăsește în limba persană sub forma *dom*, iar în armeană sub forma *lom*, cu aceeași semnificație, anume aceea de „bărbat, soț (stăpân al casei)”⁴³. El consideră că aceste cuvinte sunt forme derivate ale cuvântului *rom*, adaptate specificului celor două limbi. Preluăm cu rezervă această ipoteză, până la o cercetare mai atentă a veridicității conținutului ei.

³⁹ *** Varianta *rrom* se întâlnește în limbile romană și țigănească și indică o pronunție accentuată a consoanei *r*.

⁴⁰ *Loc. cit.*

⁴¹ Ian F. Hancock, *On the Migration and Affiliation of the Dōmba: Iranian Words in Rom, Lom and Dom Gypsy*, în *IRU Occasional Papers*, series, 1992, pp. 1-7, 12-15.

⁴² *Ibidem.*

⁴³ Angus Fraser, *Țigani*, Edit. Humanitas, București, 1998, p. 33, 44-47.

Analizând cuvântul *rom*, aflăm din dicționarele de limbă țigănească faptul că acest cuvânt, în varianta *rrom*, are semnificațiile „bărbat, țigan”⁴⁴. Într-un alt dicționar⁴⁵ se precizează semnificații apropiate pentru cuvântul *rrom*, anume „bărbat, soț, țigan (membru al etniei țiganilor), membru al unei comunități de țigani”. Dacă vom continua analiza noastră cu primele două semnificații, acelea de „bărbat, soț”, observăm că ne aflăm aproape de semnificațiile de „bărbat, soț (stăpân al casei)” puse în discuție de cercetătorul Angus Fraser pentru cuvintele *dom* și *lom*⁴⁶. Această asimilare de sensuri o facem și cu gândul la mentalitatea tradițională asiatică și în general al societăților patriarhale în care bărbatul, în general, și soțul, în particular, au un loc și un rol special, privilegiat, în familie, acela de „domn, stăpân”.

Considerăm că migrația celor trei ramuri de țigani (*rom*, *dom* și *lom*) nu putea să se desfășoare cu mult înainte de 1000 d. Hr. În acest sens, aducem ca argument opiniile a doi mari savanți care au scris despre istoria și limba țiganilor: Franz Miklosich⁴⁷ și I.H. Schwicker⁴⁸ și care arată că limbajul acestei populații se aseamănă cu limbile ariene ale Indiei. De aici, concluzia că toate aceste limbi s-au format în același timp și în aceleași condiții; acest fapt a fost posibil doar când indiana veche s-a destrămat, fenomen care s-a petrecut în jurul anului 1000 d.Hr.

Nu putem ține cont de destinul fiecăreia dintre limbile desprinse din indiana veche și nu putem controla dinamica semanticii cuvintelor din aceste limbi în ultima mie de ani. Dar trunchiul comun al acestor limbi poate fi regăsit în structurile și lexicul limbii sanskrite (indiana veche literară), limbă indo-europeană din grupul indo-iranian având multe asemănări cu avestica⁴⁹. Și pentru că această limbă a continuat să fie, și după anul 1000 d. Hr., un patrimoniu al clasei culte și un instrument de conservare a textelor sacre al căror sens trebuia păstrat nealterat peste timp, considerăm că lexicul sanskrit oferă cele mai multe garanții într-o astfel de cercetare. În lucrare, pentru lămurirea etimologiei cuvântului *țigan*, demersul nostru s-a bazat pe semantica unor cuvinte din limba sanskrită, având la bază aceleași considerente; vom întreprinde în continuare o cercetare similară și pentru stabilirea etimologiei celor trei cuvinte: *rom*, *dom* și *lom*.

Astfel, un prim reper sanskrit pe care îl propunem spre cercetare este succesiunea de cuvinte: *roman*, *roma*⁵⁰ cu sensul de „păr”, dar și derivatele acestor cuvinte *romaça*⁵¹ „păros, (om) care poartă plete și barbă” și *romaka*⁵² „numele

⁴⁴ Gheorghe Sarău, *Dicționar rrom-român*, Edit. Sigma, București, 2006, p. 172.

⁴⁵ Lucian Cherata, *Dicționar al limbii rromani*, Edit. Orion, București, 2003, p. 213.

⁴⁶ *Loc. cit.*

⁴⁷ Franz Miklosich, *op. cit.*, p. 107.

⁴⁸ I.H. Schwicker, *op. cit.*, p. 18.

⁴⁹ Universo, *La grande enciclopedia per tutti*, volume undicesimo (SAH-TAG), Istituto Geografico de Agostini, Novara, 1978)

⁵⁰ N. Stchoupak, L. Nitti, L. Renou, *Dictionnaire sanskrit-français*, Edit. Librairie d’Amerique et D’Orient, Paris. 1987, p. 609.

⁵¹ *Ibidem*, p. 610.

⁵² *Idem*.

unui popor (din India)”. Pe lângă aceste cuvinte cu sensuri interesante pentru cercetarea noastră putem pune în discuție cuvintele *romā*, *romāli* (*romāvali*) = *rājan*, *rāji* (*rājñi*)⁵³, cu sensurile „rege, domn, stăpân” și respectiv „regină, doamnă, stăpână”.

În ceea ce privește existența unor cuvinte apropiate de apelativul *lom*, o primă referință semnificativă o aflăm în același dicționar prin mențiunea care ne precizează faptul că termenul *roman* este sinonim cu *loman*⁵⁴, cu înțelesul de „păr”, dar și *lomaça*⁵⁵, cu semnificația „păros, (om) care poartă plete și barbă”; dată fiind echivalența celor doi termeni, atunci și *lomā*, *lomāli* (*lomāvali*) = *rājan*, *rāji* (*rājñi*), adică „rege, domn, stăpân” și respectiv „regină, doamnă, stăpână”.

Și tot în lexicul limbii sanskrite, aflăm termenii *dam-*, *dam-pati*-⁵⁶, cu înțelesul de „stăpânul casei, soțul”, dar și *dama*⁵⁷ „a disciplina, a supune, a impune, a dresa”.

Din aceste cercetări se impune ideea că sensurile celor trei termeni din limba sanskrită: *rom*, *dom* și *lom* sunt convergente spre semnificația „domn, stăpân (al casei), soț”. În acest punct al cercetării putem concluziona că *dom* și *lom* nu sunt variantele persană și respectiv armeană ale cuvântului *rom*, ci sinonimele sanskrite ale acestuia. Revenind la semnificația din limba țigănească a cuvintelor *r(r)om* „bărbat, soț” și *rai/raini* „domn/doamnă, stăpân/stăpână”, regăsim în mod complementar înțelesul de „domn, stăpân (al casei), bărbat, soț”. Ne-am permis această alăturare de cuvinte știind că, în variantele lor sanskrite, sunt echivalente, iar dacă în limba țigănească sensurile lor sunt diferite, împreună dau sensul inițial din sanskrită.

În finalul cercetării întreprinse constatăm asemănarea fonetică a termenilor *atinganoi*, *atigan(in)* și *tyagan(in)*, termeni care, după cum am văzut, au semnificații diferite pentru că reflectă aspecte diferite ale unei realități complexe prin care se încearcă explicarea lumii țiganilor. Din păcate, în acest context, termenul *atinganoi*, cu semnificația lui nefastă, a reușit să se substituie termenilor *atigan(in)* și *tyagan(in)* în variantele lor grecești, *atsiganos* și *tsiganos*, și să conducă la grave confuzii care s-au perpetuat mai multe sute de ani.

Considerăm că lămurirea etimologiei cuvintelor *țigan* și *rom* (*rrom*) prezintă o importanță specială atât în plan științific cât și în plan social prin folosirea corectă a lor și eliminarea confuziilor de orice fel. Prin acest demers se redă țiganilor apelativul lor istoric (*țigan*) cu semnificația lui corectă și rămâne cu sensurile inițiale cel de-al doilea apelativ *r(r)om*, în înțeles mai restrâns, acela de identificare la nivel familial și comunitar.

⁵³ *Ibidem*, p. 604, 610.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 609.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 619.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 299.

⁵⁷ *Idem*.